

Д. Лукьяненко, асп.

СКОВОРОДИНІВСЬКІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Статтю присвячено аналізу ремінісценцій Сквородинівських мотивів і образів у творчості Т. Г. Шевченка на матеріалі його поетичних ("А. О. Козачковському", "Садок вишневий коло хати", "Сон") та прозових ("Близнець") творів. Обґрунтовано зв'язок між давньою і новою епохою у розвитку української літератури.

Ключові слова: ремінісценція, художня рецепція, історико-біографічна проза, художня біографія.

Статья посвящена анализу реминисценций Сквородинских мотивов и образов в творчестве Т. Г. Шевченко на материале его поэтических произведений ("А. О. Козачковскому", "Садок вишневий коло хати", "Сон") и произведений прозы ("Близнець"). Обоснована связь между старой и новой эпохой в развитии украинской литературы.

Ключевые слова: реминисценция, художественная рецепция, историко-биографическая проза, художественная биография.

The article is devoted to the analyse of reminiscence Skovoroda's motifs and images on the basis of T. Shevchenko's poetry work ("To A. O. Kozachkovskiy", "Cherry Orchard by the House", "Dream") and prose work "Twins". Connection between old and new ages of Ukrainian literature is founded.

Key words: reminiscence, art reception, historical-biographic prose, art biography.

Художня рецепція феномену Г. С. Сквороди бере свій початок у ХІХ ст. й має чимало літературних репрезентацій як у російській, так і в українській літературі.

Його образ був уведений в історико-біографічну прозу ХІХ ст. такими письменниками, як В. Наріжний у романі "Російський Жилбаз" (1814), І. Срезневський у повісті "Майоре, майоре!" (1836), П. Куліш ("Грицько Скворода. Староруська поема"), П. Білецький-Носенко (байки "Мудрець да старшина військовий", "Скворода").

Та найбільший інтерес у галузі "сквородиніани" становить творчість Тараса Шевченка, що охоплює не лише власне художній образ видатного мислителя, а й ремінісценції Сквородинівських мотивів та образів.

Спираючись на думки авторитетних літературознавців П. М. Голова [4; 5], Ю. Барабаша [1], О. Мишанича [3] щодо теми "Шевченко і Скворода", ставимо за мету цієї статті – визначити особливості рецепції феномену Г. С. Сквороди в прозовому й поетичному доробку Т. Шевченка.

© Лукьяненко Д., 2011

На нашу думку, пошукові ремінісценції зі Сковороди у творах Т. Шевченка має передувати аналіз безпосередніх згадок про поета мислителя і його творчість.

Уперше про прихильність до філософії Г. Сковороди Тарас Шевченко зазначає у поезії "А. О. Козачковському" (1847 р., Орська кріпость):

*...та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду... [8, 344].*

І хоча у передмові до другого, нездійсненого, видання "Кобзаря" (датовано тим же роком, що й зазначена поезія) Шевченко називає великим і народним поетом Роберта Бернса і додає, що "наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім Московщина" [2, 89], більш висока авторська оцінка філософської спадщини Сковороди висловлена у вищенаведених рядках. Адже у "захалявні книжечки" зазвичай виписують думки тих видатних постатей, чиї праці становлять справжню цінність для переписувача.

Достатньо докладно виписано образ мандрівного філософа в російськомовній повісті "Близнецы", що була написана влітку 1855 року під час перебування в Новопетровському укріпленні рядовим 4-ї роти 1-го лінійного батальйону Оренбурзького корпусу Тарасом Шевченком [1, 30].

Сприйняття постаті Г. Сковороди у повісті доволі неоднозначне. З одного боку, автор виписує Г. Сковороду мандрівним учителем головного героя – Никифора Сокири. З другого – через слова того ж таки Сокири негативно оцінює "винегретные песни" Григорія Савича.

Така неоднозначність пояснюється кількома чинниками.

По-перше, Тарас Шевченко зі своєю досконалою літературною мовою не міг прийняти Сковородинівської суміші російської, староукраїнської книжної мови, живого народного говору, церковнослов'янizmів, полонізмів, міщанських жаргонізмів, іншомовних вкраплень та неологізмів [1, 33]. У даному аспекті слушно видається думка О. Мишанича, що, даючи таку (негативну. – Л. Д.) оцінку Г. Сковороді, Т. Шевченко не принижує видатного українського мислителя й не зменшує його значення для розвитку української культури, а вбачає в цьому трагедію його великого обдарування, що силою громадсько-політичних обставин вилилося з природного плину української культури, не мало того впливу на національно-культурне відродження свого народу, який могло б зробити [3, 20].

По-друге, унаслідок багаторічного заслання Т. Шевченко не міг ретельно ознайомитися з філософською, поетичною та байкарською спадщиною Г. Сковороди. Окрім того, слід завважити й на те, що за

життя Т. Шевченка були опубліковані лише окремі твори мислителя, зокрема "Гей ти, пташко жовтобока" та "Гей поля, поля зелені". Отже, найімовірніше, "міфологізований, з дещо гумористичним забарвленням, навіть злегка іронічною інтонацією, портрет Григорія Сковороди" [1, 27] виписаний під впливом широко розповсюджених у XIX столітті мемуарів Івана Вернета та Германа Гесс де Кальве.

Оминаючи негативні оцінки "бестолкових произведений" Г. Сковороди, відзначаємо значну прихильність Т. Шевченка до статті мислителя і його вчення.

На нашу думку, у повісті "Близнецы" йдеться і про місце головних подій повісті – Переяслав – "місце першого випробовування його [Сковороди] духу" [7, 50], і про захоплення головного героя бджільництвом, і про читання Никифором Сокирою в оригіналі латинських й давньогрецьких авторів, що значною мірою зближує образ головного героя із самим "філософом-містиком".

Варто звернути увагу й на думку Федора Сокири про Г. Сковороду, а саме: "Возобновил он свое школьное знакомство... с настоящим философом Григорием Сковородою" [7, 292]. Натяк на геніальну постать Г. Сковороди вбачаємо й у словах автора про молодого вчителя близнят Сокир Степана Мартиновича: "Одни только гении могут собственными силами пробить грубую кору холодного эгоизма и заставит обратит на себя изумленные глаза толпы" [7, 315].

Щодо "истинно философской небрежности преподавателя" [7, 292], який міг несподівано вирушити просто уперед, зазначимо, що такими словами автор може висловлювати свою думку про самозаглибленість філософа у власні міркування. Зменшуємо й негативне звучання слова "ідіот" у рядках: "В малороссийских произведениях почтеннейшего князя [Шаховського] со всеми подробностями отразился идиот Сковорода..." [7, 315], пригадавши первинне значення цього сьогодні лайливого слова, – у Давній Греції означало приватну особу, відокремлену від суспільних, зокрема політичних, проблем, заглиблену лише в особисті інтереси. Таким був Сковорода для своїх сучасників і для подальшого покоління митців XIX ст., адже його мандрівний спосіб життя та постійні відмови від благ людських могли викликати у людей лише подив.

Спірним на сьогодні залишається питання "історичної правди" у повісті "Близнецы". Адже події тут зміщено приблизно на двадцять років уперед, тобто до часу, коли Г. Сковорода не зміг дожити. Причин такого зміщення може бути три. Передусім той факт, що біографія мислителя у повісті подається у художній обробці, а не у своїй історичній достовірності. Другий факт знаходимо у Ю. Барабаша: враження приблизності знайомства автора з фактичним матеріалом [1, 29–30] знову ж через заслання й неможливість долучитися до ґрунтового вивчення творів

Г. Сковороди. Робимо припущення щодо третьої причини: подовжуючи роки життя філософа, Т. Шевченко у такий спосіб підкреслює актуальність його ідей і для початку ХІХ ст., коли відбуваються події у повісті, і для свого часу – часу написання (1855 р.).

Цьому підтвердженню, на нашу думку, можуть стати деякі висловлювання з повісті, в яких яскраво відображено авторську прихильність філософовим ідеям: "Счастливы сто крат счастливый человек, умевший отстранить от себя всё недостойное человека и довольствоваться только благом, приобретенным собственными трудами" [7, 295]. Таку думку Г. Сковороди й, услід за ним, Т. Шевченка підтверджують, на переконання П. М. Попова, близнята Саватій і Зосим Сокири [5, 149]. Незважаючи на прекрасне виховання й освіту, Зосима врешті зіпсувала "несродна" йому воєнщина. Саватія "світ так і не зміг зловити", оскільки він обрав собі професію по духові, зберігши вдячність батькам за підтримку.

Отже, Т. Шевченко, виписавши яскраві образи героїв повісті "Близнецы", виявив свою прихильність до одного з положень Сковородинівського вчення – теорії сродності праці.

Ремінісценцією зі Сковородинівської байки "Бджола та шершень" видаються Шевченкові слова щодо улюбленого заняття Никифора Сокири – бджільництва: "Трудолюбивейшая, Богу и человеку угоднейшая из всех земнородных тварей – это пчела, а заниматься ею и полезно, и Богу не противно. Этот смиренный труд ограждает вас от всякого нечистого соприкосновения с корыстными людьми, а между тем ограждает вас и от гнетущей и унижающей человека нищеты..." [7, 316].

Варто звернути увагу на Сковородинівські мотиви й у поетичній творчості Т. Шевченка.

Зокрема йдеться про тему протиставлення міста селу, що можемо простежити на прикладі поезії Т. Шевченка "Садок вишневий коло хати" (1847) [7, 322] та Г. Сковороди "Гей поля, поля зелені".

Пісня 10-та "Саду божественних пісень" могла мати вплив на створення Т. Шевченком сатиричної комедії "Сон" (1844).

Порівняємо:

*Всякому городу нрав і права.
Всяка имеет свой ум голова.
Всякому сердцу своя есть любовь.
Всякому горлу свой есть вкус*
каков.

*У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує.
Той неситим оком
За край світа зазирає, –
Чи нема країни,
Щоб загарбать із собою
Взять у домовину [6, 200].*

П. М. Попов в одній зі своїх праць пише про досі не опублікований рукописний твір Г. С. Сковороди з умовною назвою "Сон Скороди", що по праву називає передвісником сатиричної комедії "Сон (У всякого своя доля)" Т. Г. Шевченка [4]. Зазначимо, що ця тема, у зв'язку з її недостатнім опрацюванням, потребує більш детального вивчення в аспекті текстологічних зіставлень та порівняння образної системи. А отже, має бути представлена окремою статтею.

Підбиваючи підсумки нашої розвідки щодо Скородинівських образів і мотивів у творчості Т. Шевченка, зазначимо, що у поглядах двох письменників-гуманістів на природу людської душі та вплив на неї зовнішніх чинників є чимало спільного. У цьому вбачається не лише живучість філософії Г. Скороди, а й безперервний зв'язок між давньою і новою епохами у розвитку української літератури.

1. *Барабаш Ю. Я.* "Знаю человека..." Григорий Скорода: Пoesия. Философия. Жизнь. – М.: Худож. лит., 1989.
2. *Берега І. Ю.* Давньоукраїнський письменник як об'єкт зображення в українській літературі XIX століття // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – Т. 5. – № 1. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002.
3. *Мишанич О. В.* Григорий Скорода і усна народна творчість. – К.: Наук. думка, 1976.
4. *Попов П. М.* Один із попередників соціальної сатири Шевченка (За неопублікованим автографом "Сну" Г. С. Скороди) // Вітчизна. – 1962. – № 1.
5. *Попов П. М.* Григорий Скорода. Життя і творчість. – К.: Рад. письменник, 1960.
6. *Шевченко Т. Г.* Кобзар. – К.: Дніпро, 1981.
7. *Шевченко Т. Г.* Близиць // Твори: В 3 т. – Т. 2. Повісті. – К.: Рад. письменник, 1961.
8. *Шевчук В. О.* Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорий Скорода сучасними очима: розмисли. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008.